

KLASİK FİLOLOJİNİN İSLAM DÜNYASINDAKİ MİRASI ÜZERİNE*

Richard WALZER

Çevirenler: Ali Kürşat TURGUT**

Fırat ÇELEBİ***

Öz

İslam filozoflarının Antik Yunan felsefesine getirmiş olduğu farklı bakış açıları Yunan filozoflarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bunun dışında söz konusu felsefenin günümüz dünyasına daha kapsamlı bir biçimde taşınmasında Yunanca metinlerin Arapça'ya tercüme edilmesinin katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Bu çalışmada Antik Yunan ve Roma dönemindeki düşüncelerin daha iyi anlaşılabilmesi adına İslam dünyasındaki özgün çalışmaların ve tercümelerin ne kadar önemli olduğuna değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Filoloji, Antik Yunan Felsefesi, İslam Felsefesi, Tercüme Faaliyetleri.

On the Legacy of the Classics in the Islamic World

Abstract

Distinctive perspectives of Muslim philosophers about the Ancient Greek philosophy enable a more extensive comprehension on Greek philosophers. On the other hand, the Arabic copies of Greek texts play a prominent role in conveying the Greek thought thoroughly to the contemporary era. This study emphasizes the prominence of the unique studies and translations of Islamic world in a better comprehension of the ideas of Ancient Greece and Rome.

Keywords: Classics, Ancient Greek Philosophy, Islamic Philosophy, Translation Movements.

---

* Orijinal yayın: Richard Walzer, *Greek Into Arabic: Essays on Islamic Philosophy*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 1962, ss. 29-37. Orijinal Başlık: "On The Legacy of the Classics in The Islamic World" başlıkta ve metinde yer alan "Classics" sözcüğünün İngilizce'deki sözlük anlamı Antik Yunan ve Latin edebiyatı, felsefesi ve tarihinin incelenmesini içeren disiplin veya bölüm olarak geçmektedir. Bu terimi karşılayacak tam bir Türkçe sözcük bulunmasa da en yakın anlam olarak klasik filoloji tercih edilmektedir. Bu yüzden de çeviri yapılırken bu sözcüğün karşılığı olarak klasik filoloji sözcüğü kullanılmıştır. (ç.n.)

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi ABD. Öğrt. Üyesi, e-posta : akursatturgut@akdeniz.edu.tr.

*** Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri ABD. Yüksek Lisans öğrencisi, e-posta: fcelebi92@gmail.com

Bu çalışmadaki belirtilen düşüncelerin asıl amacı ihmal edilmiş olan Antik Yunan ve Latin dünyasındaki bilgiyi okuyucuya hatırlatmaktır. Bu alan gün geçtikçe daha bilinir bir hale gelmesine rağmen hala tanınmamaktadır ve dolayısıyla savunucuları da gerekenden daha fazla izole olmuş durumdadır: Bu alanda çok az sayıda ortak çalışan var ve yine burada tartışma ve eleştiri ise çok azdır. Hem klasik filolog hem de başarılı oryantalist olan Scaliger ve Reiske'nin dönemi artık geride kalmış gözüküyor ve bu yüzden de oryantalist çevre dışında Arapça metinlere dayanan çalışmaların çoğu göz ardı edilmektedir. O zaman günümüzde Antik Yunan ve Latin ilmi ile ilgili çalışmalar için Arapça felsefe metinlerinin incelenmesinin önemi ile bağlantılı birkaç sorudan bahsetmek faydalı olabilir.

M. S. 800-1000 yılları arasında Arapların hâkim olduğu felsefe (ve bilim) geleneğinin, Marsilio Ficino¹ ve büyük bilginlerin zamanlarında batıya ulaşan Yunan-Bizans felsefe geleneğinden daha zengin olduğu genellikle bilinen bir gerçektir. Bizans İmparatorluğu'nun sonraki yüzyıllarında daha az tercih edilen felsefi ve bilimsel metinlerin kısmen daha kolay erişilebilir oluşu iyi bir fırsattı ve Arap mütercimler bu fırsatı iyi değerlendirdi.

Yunan felsefe metinlerinin Arapça nüshalarının sadece oldukça küçük bir kısmı elde bulunmaktadır; bunlardan günümüze ulaşanların da tamamı ortaya çıkarılmamış ve ortaya çıkarılanların ise hepsi düzenlenip Batı dillerine çevrilmiş değildir. Bu konu üzerinde kapsamlı bir inceleme bir monografin konusu olabilir. Ancak yakın zamandaki bu alanda meydana gelen bazı ilerlemelere işaret edilebilir. Aristoteles'in *Kategoriler* eserinin Arapça nüshası yaklaşık 100 yıldır, *Yorum Üzerine* 40 yıldan fazla bir zamandır, *Poetika* ise yaklaşık 70 yıldır biliniyor. Bunlara ek olarak *Birinci ve İkinci Çözümlemeler*, *Topikler*'in ve *Sofistik Deliller*'in², *Retorik*'in,³ *Ruh Üzerine*'nin⁴, *Metafizik*'in⁵ ilk baskıları ile sözde Aristotelesçi Şamlı Nikolaos'un *De Plantis* adlı eserine sahibiz.⁶ *Fizik*, *Gökyüzü Üzerine*, *Hayvanların Tarihi*, *Hayvanların Kısımları Üzerine* ve *Hayvanların Oluşumu Üzerine* eserlerinin el yazmalarına kolaylıkla erişilebilir durumdadır.⁷ Tüm bu eserlerin nüshaları baskıya hazırlanmakta; *Gökyüzü Üzerine* ve *Nikomakhos'a Etik*'in⁸ son dört kitabının çok uzak olmayan bir gelecekte baskılarının yapılması beklenmektedir. Themistius'un *De Anima* 'ya yapmış olduğu şerh ise baskıya şu an hazırlanmaktadır. Aynı zamanda Sözde Plutarkhos'un *Placita Philosophorum* eserinin Yunanca metni oldukça kötü korunmuş olarak günümüze ulaştığından dolayı, eserin karşılaştırmalı olarak

¹ Marsilio Ficino (1433-1499), İtalya doğumlu Yeni Platoncu filozof. (ç.n.)

² Abdurrahman Bedevi, *Mantiq Aristu I-III*, Kahire 1948-1952.

³ Aynı editör tarafından, Kahire 1959.

⁴ Aynı editör tarafından, Kahire 1954.

⁵ M. Bouyges S. J. tarafından, Beyrut 1938-52.

⁶ A. J. Arberry tarafından, Kahire 1933/4.

⁷ Krş. *Orientalia* 20, 1951. ss. 334 vd. ; *Philosophical Quart.* 1953, s. 175 vd.

⁸ Krş. A. J. Arberry, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 1955, s. 1 vd.

incelenmesine imkân tanıyan Arapça nüshası oldukça fayda sağlamıştır.⁹ Yunanca, Arapça ve Latince olarak felsefi terminolojinin karşılaştırmalı bir indeksini derlemek, artık yirmi yıl önce olduğundan daha az zor görünmektedir.

Günümüze yalnızca Arapça nüshaları ulaşmış felsefi metinlerin bir listesini vermek lüzumsuz olacağından bunları Mısır papirüsleriyle beraber hepsini birden ele almanın, daha iyi bilinen Yunan Edebiyatı ve felsefesi konusundaki bilgimizi arttıracığı kesindir.¹⁰ Ancak yine de Ortaçağ'da Aristoteles geleneğinin kurucusu olan Afrodisiyalı Aleksandros'un son dönemde bulunan kayıp çalışmalarından bahsedebilirim. Onun yaptığı yorumlar ve monograflar hem Arap hem de Batılı ortaçağ filozoflarına büyük ölçüde temel oluşturmuştur. Onun eserlerinin bir kısmı yazılı olarak bulunmaktayken¹¹ (ancak Avrupa dillerine tercümesi yapılmamış durumda) bir kısmına ise çok yakın zamanda İstanbul'da izine rastlanmış olup; bu çalışmalar Yunan tarihi ve geç dönem felsefesine karşı büyük bir ilgi uyandırmıştır.¹²

Her detayının kopyası çıkarılmaksızın kayıp, ancak olası tahminlerden çıkarılabileceği kadarıyla özgün hale de çok yakın bir şekilde takip edilen açıkça Yunan eserlerine dayalı bir grup Arapça felsefi metin bulunmaktadır. Bizi ilgilendiren büyük yazarların çok az sayıdaki özgün Yunanca metinleri ile birlikte (Posidonius'a dayanan bir bölüm¹³, Aristoteles'in *Diyaloglar* eserinin fragmanları,¹⁴ Galenos'un¹⁵ eserinin Arapça nüshasının içine gömülmüş Demokritos dizesine dayanan bir bölüm vb.) bu tür metinlerin yorumlanması oldukça etkileyici ve ilgi çekicidir. (Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse) Kindî'nin teselli üzerine yazdığı eserinin¹⁶ kime ait olduğunu tespit edemediğimiz bir geç dönem Yunan eserinin argüman argüman tekrar düzenlenmiş bir hali olduğu kanıtlanmıştır. Bu eser, daha sonra pek çok geç

⁹ Bedevî (ed.), Kahire 1954.

¹⁰ Örneğin Krş. *Philosophical Quart*, 1953, s. 175 vd. ve *Oriens* 6, 1953, s. 93 vd. (Aşağıdaki 60-113 sayfa aralıklarına bakınız).

¹¹ Krş. Badawi, *Aristû 'inda-l-'Arab*, Kahire 1947, ss. 251-308.

¹² F. Rosenthal, "From Arabic Books and Manuscripts V", *Journal of the American Oriental Society* 75, 1955, ss. 16-18. [Krş. S. Pines. *Archives d'histoire doctrinale et litteraire du moyen age*, 1959, ss. 295-299.]

¹³ Krş. Richard Walzer, "New Light on Galen's Moral Philosophy", *Class. Quart.* 1949, s. 82 vd. Richard Walzer, "A Diatribe of Galen", *Harvard Theological Review*, 47, 1954, ss. 243-54. K. Reinhardt, "RE. s. v.", *Posidonios* col. 745.

¹⁴ Richard Walzer, "Un frammento nuovo di Aristotele, Stud. Ital. Filol. Chss.", *N. S.* 14, 1937, ss. 125-37. Richard Walzer, "Fragments Graeca in litteris Arabicis" *I. Journal of the Royal Asiatic Society*, 1939, ss. 407-22. Sir David Ross, *The works of Aristotle XII*, 1952, ss. 23-26. van den Bergh, *Tahafut al-Tahafut*, Londra 1954, I, s. 90; II, s. 65.

¹⁵ Richard Walzer, *Galen on Medical Experience*, Londra 1944, IX 5. *Vorsokrat* 3, Berlin 1938, s. 653.

¹⁶ Walzer'in bahsettiği bu eser, Kindî'nin *Risâle fi'l-hile li def'i'l-ehzân* adlı meşhur çalışması olsa gerektir. (ç.n.)

dönem Müslüman yazar tarafından taklit edilmiş ve kullanılmıştır.¹⁷ Farabi'nin küçük hacimli eseri olan *Platon'un Felsefesi*¹⁸, Yunanca özgün halini tamamen taklit etmemesine ve idealar doktrini ile ruhun ölümsüzlüğünü atlamış olsa da, büyük bir önem arz eder. Bu eser ayrıca tüm Platon diyaloglarını sistemli ve kronolojik olarak, *Büyük Alkibiades*'ten başlayarak *Mektuplar*'a kadar, şu ana kadar bilinen tüm düzenlemelerden farklı bir şekilde oluşturulmuştur. *Minos* haricinde, yine burada İskenderiye dörtlü (tetrolojik) baskısında bulunan tüm diyaloglara değinilmiş ve nitelendirilmiştir. Tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde en azından bu sistematik düzenlemenin kesinlikle naif bir deneme olduğunu söylemek gerekir. Yazar, Platon'un düşüncesine ortalama geç dönem Yunan felsefe profesörü gözüyle bakar ve kendisinin bunu yaptığı tarzda Platon'un da kapalı bir felsefi sistemi planladığını varsayar. Benzer bir biçimde, Yunan matematik tarihçileri, olayların sırasını kendi zamanlarının gereksinimlerine göre düzenlemiş ve mantıksal gerekçelerle ilk ortaya konulması gereken olguların da kronolojik olarak sıralanması gerektiğini düşünmekten çekinmemişlerdir.¹⁹ Platon'un düşüncelerine ait bu araştırmada önemli olan noktalar, tamamen geç dönem Yeni Platoncu bakış açısından bağımsız olması, *Permanides* diyalogunu Platon'un *Metafizik* eserinin özeti olarak yorumlanmasından kaçınılması ve *Timaios*'u Platon'un en üstün diyalogu olarak görülmesidir. Buna karşılık Farabi söz konusu eseri, Platon'un sözde siyaset düşüncesini, filozof-kral görüşünü vurgulayıp Platon'un bunu orada ve hemen gerçekleştirme girişimlerini takdir dahi ederek verir. Araplar Yunan felsefesi ile temasa geçip bu felsefenin Farabi'nin ideal halifeyi Platoncu filozof kral olarak açıklama denemesine ilham kaynağı olduğuna göre, Platon'un böylesi şerhleri bu dönemde hala canlı ya da en azından mevcut olmalıdır. Farabi ayrıca *Devlet*²⁰ ve *Yasalar*²¹ eserlerinin Yeni Platoncu gelişmelerden arınmış olan şerhleri ile filozof-kral anlayışını İslam topraklarına yerleştirerek Platon'un bu anlayışının ciddi anlamda canlı kalmasına yardımcı olmuştur.

Geç dönem Yunan felsefe okullarında ahlak felsefesinin öğretilmesiyle ilgili Yunan kaynaklarına ilişkin kanıtların bir hayli zayıf olduğu açıktır. Oldukça önemli olan bu alanla ilgili bilgilerimiz hiç yeterli değildir. Derlemeci Stobaios'un 4. yüzyılda kopyası çıkartılmış eseri sayesinde İmparator Augustus'un da saray başöğretmeni olan Arius Didymus'un Stoacı ve

¹⁷ H. Ritter - R. Walzer, *Studi su al-Kindi II*, Acc. dei. Lincei, Roma 1938. Ayrıca M. Pohlenz tarafından yapılan (*GGAnz.* 200, 1938, s. 409 vd.) ekleme ve düzeltmeler.

¹⁸ F. Rosenthal ve R. Walzer, *Alfarabius De Platonis philosophia, Plato Arabus II*, Londra 1943. Ayrıca bu eserin Türkçe tercümesi için bkz. Hüseyin Atay, *Fârâbî'nin Üç Eseri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974.

¹⁹ Krş. O. Neugebauer, *The Exact Sciences in Antiquity*, Princeton 1952, s. 142.

²⁰ Krş. E. Rosenthal, *Averroes' Commentary on Plato's Republic*, Cambridge University Press, Cambridge 1958.

²¹ Krş. F. Gabrieli, *Alfarabius Compendium Legum Platonis*, Plato Avabus III, Londra 1952.

Peripatetik etiği hakkında az da olsa bir şeyler biliyoruz.²² Örneğin Plutarkhos açık bir şekilde böyle bir geleneğin var olduğunu yazmış fakat ahlaki konularda ilginç makaleler yazarken bunları detaylı bir biçimde yeniden oluşturmamıştır. *Nikomakhos'a Etik* eserinin okuyabildiğimiz Yunan dönemi şerhleri, elimizde bulunan mantık, fizik ve metafiziğe dair risalelere yapılan açıklayıcı ve kapsamlı şerhler ile karşılaştırılmaz. Bize tuhaf gelebilir ancak *Nikomakhos'a Etik*, Geç Antikçağ'da çok iyi bilinen bir eser gibi gözüküyor. Arapça eserlerden öğrendiğimiz felsefi etik, genel olarak ruhun üçlü ayırımına; aklı, gadabî ve şehvî öğeler, dayanıyordu. Ruhun bu Platoncu üçlü ayırımı, Posidonius ve Galenos gibi düşünürler tarafından ahlaki düşünce temelinde tekrar yapılmış ve belli ki sonradan Geç Antikçağ'da etik üzerine yapılan eski eserlerde genel olarak kabul görmüştü. Bu, dört ana fazilet sistemi olarak ve öncesinde Stoacıların yapmış olduğu gibi, ancak bir manada Platon'un *Devlet*'ine daha yakın olarak erdem kavramının (ἀρεταί) çok sayıda alt kısımları olarak düzenlenmiş olmalıdır. Aristoteles'in iki aşırılığın ortasında olma hali (altın orta) şeklindeki mükemmellik tanımı, bu şemayla bağlantılı olabilir, fakat biz, bir şekilde ikamet ettikleri ruhun yukarıda sözü edilen kısımlarına detaylı olarak atıf yapılmadan verilen fazilet ve reziletlerin (veya daha doğrusu kötü ve iyi) uzun bir listesini barındıran Arapça bir risale buluruz. Bu sistemlerin bazı bölümleri açıkça Plotinos öncesi döneme kadar gider ve Helenistik döneme ait bilgimizi artırır, fakat farklı katmanlar arasında kesin bir ayırım yapmak için bu, kendine özgü bir dikkat gerektirir.²³ Arap müelliflerden biri olan İbn Miskeveyh²⁴ muhtemelen felsefi çevresine ya da kendisinin faydalanmış olduğu Yunan yazarına bağlı olarak, iki önemli ekle birlikte *Nikomakhos'a Etik*'in *filia* kitabına dayanan detaylı ve keskin bir insan ilişkileri analizi sunar. Aristoteles'in inkâr ettiği Platoncu eros kavramı, ciddiyet ve yeni bir ilişki türü içinde yeniden oluşturulur ve bu da felsefi öğretmen ve öğrencisi arasındaki dostluk şeklinde takdim edilir. Bu ilişki Tanrı'nın dostluğu ile onu tanıyabilen filozof, ebeveyn ile çocuklar arasındaki dostlukta da bulunur. Öğretmen, onu ölümlü bir ilah olarak düşünebilen öğrencinin manevi babasıdır. Her ne kadar Proklos okulundan bazı bildiklerimiz bunlarla uyuyor olsa da, mevcut Yunanca metinlerde bu ifadelerle tam anlamıyla aynı doğrultuda olan bir şey bulamıyorum. Örneğin Proklos, Syrianus'a babası olarak atıfta bulunurken, Syrianus'un öğretmeni olan Plutarkhos'a (ki o öğrencisini çocuk (τέκνον) olarak adlandırır) ise büyük baba olarak gönderme yapar. Ancak Ortaçağ'da, siyasette olduğu gibi, Hristiyan papazlık dilinde yaygın bir kullanım haline gelmiş bu Kutsal ruh (πνευματικός), Baba ve Çocuk ifadesi, ki bu Papayı da içerir, pagan Yunan metinlerinde yoktur; bu Hristiyan, Yunan, Süryani ve Arap metinlerinin değişimi vasıtasıyla gelmiştir. Bu düşüncenin kendisi sonuçta Pythagorasçı'dır ve burada Seneca'nın

²² Ecl. 2, 7 (c. 2, ss. 37-152 Wachsmuth).

²³ Krş. *Akhlaq, Encyclopedia of Islam, 2. bölüm.*

²⁴ İbn Sina'nın daha geç dönemdeki çağdaşı; 1030 yılında öldü. Ahlaki eseri olan *Tahdhib-al-akhlaq*'dan bahsettim.

De Brevitate Vitae eserinin 15. bölümünden güzel bir pasaj akla gelir. Öğretmen ve öğrenci arasındaki manevi dostluk anlayışının, Aristoteles ahlakının geleneksel olarak okunmasının daha sonra bir parçası haline getirilmesi ilginçtir.²⁵ Bu metinlerin niteliğine dair başka bir bakış açısı vermek için, Hristiyan bir Arap olan Yahya bin Adi'nin Yunan etkisinin aynı derecede aşikâr olduğu ahlak risalesinden bir alıntı yapacağım: “Her kim kusursuz olmaya çalışıyorsa, sevgisini, şefkatini, hassasiyetini ve merhametini tüm insanlara gösterme konusunda kendini eğitmelidir. Çünkü insan tek bir ırktır. Bundan hareketle bütün insanlar, insan olma olgusuyla birleştirilmiştir. Bu durum, akli nefis olarak adlandırılan ilahi gücün tüm insanlar ve onların her birinin içinde olduğunun bir işaretidir. İnsan, kendisinin en asil parçası olan bu ruhun gücüyle insan olur. İnsan gerçekte akli nefistir ve akli nefis birdir ve tüm insanlarda aynı özü taşır. Tüm insanlar gerçekte tek ve aynı şeydir, pek çoğu da yalnızca kendi bireysel varoluşları içerisindedir.”²⁶ Aktarılan bu pasajda Stoacı ve Yeni Platoncu üslup bir aradadır.

Şimdiye kadar Yunan felsefesinin daha kapsamlı bir resmini elde etmede Arapların önemini vurguladım. Fakat genel olarak klasik filoloji ve İslami araştırmalar hakkında birkaç söz söylemeye başlamadan önce kısa da olsa, bu bağlamda benimle alakalı gibi gözükken bir konuyu göz önünde tutmak zorundayım: Bununla; Yunanca metinlerin bizzat kendisi ve tercüme edilen Yunanca metinlerinin tarihi için Arapça tercümeleme önemini kastediyorum. Bunu tekrar vurgulamak için nispeten Aristoteles'e, Galenos'a ve Yeni Platoncu çok iyi bilinen metinlere dayanan Yunanca-Arapça oldukça küçük bir lügat oluşturuldu.²⁷ Bu lügat klasik filologlar, Ortaçağ araştırmacıları ve genel felsefe tarihçileri için bir araştırma alanı sunmasının yanısıra ayrıca Arap felsefesi öğrencileri için de oldukça büyük önem arz etmektedir. Şu an için günümüze ulaşmış Yunanca özgün dilinden çevrilen hiçbir metnin geniş bir sözlük olmadan yayımlanması beklenemez. Bu hiçbir zaman yapılmamıştır. Metinlerin tarihine gelince şunun akılda tutulması da gerekir: Huneyn bin İshak gibi iyi bir mütercim tercüme işine başlamadan önce Yunanca birkaç el yazma eserinden

²⁵ İbn Miskeveyh 'in ahlaki düşüncesinin daha ayrıntılı bir değerlendirmesi ve bunun geç Yunan ahlak felsefesi için önemi makalede bulunmaktadır: Richard Walzer, “Some Aspects of Miskawaih's Tahdhib al-Akhlâq”, *Scritti in onore di G. Levi della Vidca*, Roma 1958.

²⁶ Yahya ibn 'Adi, *Rasa'il al-bulagha*, 3. baskı, Kahire 1946. s. 518.

²⁷ Aristoteles'in Kategoriler eseri için krş: Khalil Georr, “Les Categories d'Aristote dans leurs versions syro-arabes”, Beyrut 1948, ss. 205-250; De Interpretatione için: J. Pollak, *Die Hermeneutik des Aristoteles in der arabischen Übersetzung*, Leipzig 1913. ss. 33-64. Metafizik için: M. Bouyges, *Bibliotheca Arabica Scholasticorum*, Serie Arabe 5, Beyrut 1952, s 195-207 ve *Tome 7*, Beyrut 1948, ss. 39-305. Galenos'un Platon'un *Timaios*'u için yapmış olduğu özet için: P. Kraus – R. Walzer, *Plato Arabus I*, Londra 1951, ss-102-118; 41-68.

hareketle²⁸ kendi Yunanca metnini oluşturmuştur.²⁹ Arapça metinler, şarihler tarafından getirilen metinsel farklılıklara rağmen Yunan filozoflarının ya da Galenos gibi kimselerin metinlerinin kesinlikle açıklayıcısı konumundadır.³⁰ Papirüslerde olduğu gibi, bunlar genel olarak metinlerin tarihine ilişkin daha sağlıklı bir görünüm elde etmede bize yardımcı olurlar. Sözde el yazmalarının (codices recentiores)³¹ önemini farkına varılmadan önce *Poetika* ve benzeri eserlerin tercümesinin üzerine yapılan çalışmalar ortaya çıkartılmıştı. Benzer bir biçimde, Bekker'in yayınladığı Aristoteles'in *Kategoriler* ve *Yorum Üzerine* adlı eserlerindeki ekler kısmında yer alan ve isabetli olarak en son Oxford baskısına eklenen okumaların pek çoğu bağımsız olarak Arapça ve Süryanice nüshalarla desteklenmiştir. Basılı nüshanın ve sözcüğün yarı hipnotize edici gücü bir kenara bırakılırsa, Aristoteles'in *Topikler* ve *Sofistik Deliller* gibi tatmin edici bir şekilde düzenlenmemiş eserlerinin Arapça nüshalarıyla karşılaştırılması hâlâ bize yardımcı olmaya devam etmektedir. Genel olarak, bir Yunan metninin Arapça nüshaları tarafından oluşturulan metin ile eski bir el yazması veya bir Yunan şarihi tarafından kaydedilen bir baskısının aynı dikkati hak ettiğini üstüne basarak söyleme cesaretinde bulunuyorum. (Bunun Galenos'un metinleri için de geçerli olduğuna inanıyorum.) Bu asla söylenen bir şey değildir. Bundan yaklaşık 25 yıl önce Oxford'ta Theophrastos'un metafiziğe ait fragmanı bu alanda çalışan en seçkin iki kişi tarafından yeniden düzenlendi.³² Her iki araştırmacı da Bodleian kütüphanesinde bu metnin Arapça nüshasının varlığından ve onun geç dönem bir Arapça profesörü tarafından 1892'de yayınlanan bir makalede ele alındığından habersizdi.³³

Belki de bu noktada durup sözü edilen yazının geri kalan kısmını Arapçası bulunan bazı Yunan metinlerin örnekleriyle doldurmak faydalı olabilir.

²⁸ Yazarın Huneyn bin İshak'ın birkaç nüshayı ele alıp kendi metnini oluşturduğunu söylemesi, günümüzde yapılan tahkik faaliyetini çağrıştırmaktadır ki, bu da tercüme döneminde sadece tercümenin yapılmadığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. (ç.n.)

²⁹ Krş. G. Bergsträsser, *Hunain ibn Ishâq, Über die syrischen und arabischen Galenübersetzungen*, Leipzig 1925, s. 4. Bu çalışma antikite ile ilgilenen herkesin haberdar olması gereken bir metindir.

³⁰ Krş. Örneğin Aristoteles'in *Metafizik* eserinin çevirmenleri tarafından okumalar varsayılır. M. Bouyges, *Bibliotheca Arabica Scholasticorum*, s. 161-180 sayfalarında listelendi. *Prior and Posterior Analytics* için krş. Richard Walzer, *New Light on the Arabic Translation of Aristotle*, *Oriens* 6, 1953, ss. 115 vd. 134. Galen'e gelince, bu tür işlerin çoğu yapılmaya devam ediyor ve umut verici görünüyor. (Özellikle Eski Yunanca metinlerin kötü korunmuş olanları için.) Pseudo Plutarkhos - *Platica Philosophorum* 'un Arapça metni çalışmaya değer gözükmektedir.

³¹ Codices recentiores: Pek çoğu Rönesans döneminde İtalya'da kopyalanmış olan el yazmaları. (ç.n.)

³² W. D. Ross – F. H. Fobes, *Theophrastus' Metaphysics*, Oxford 1929.

³³ D. S. Margoliouth, "Remarks on the Arabic Version of the Metaphysics of Theophrastus", *Journal of the R. Asiatic Society*, 1892, ss. 192 vd.

Fakat ben, felsefedeki Arap-Yunan ilişkilerinin bu yönünü tümüyle geride bırakarak, dikkatimizi farklı bir yöne doğru çevirmenin daha da doğru olacağını düşünüyorum.

İslam felsefesi Yunan felsefesidir, ancak bu ne bilimsel nedenlerle ne de bilimsel merak tatmini için incelenen bir Yunan felsefesi değildir. İslam felsefesi öncelikle yeni İslam dininin ihtiyaçlarına hizmet etmek anlamına gelmektedir: Bu felsefe, Müslüman doğa teolojisi kurmaya yönelik bir girişimdir ve bu teistik İslam felsefesinin en büyük temsilcileri, filozofların takip ettikleri yolun İslam'ın tek geçerli yorumu olarak söyleme noktasına kadar gelmişlerdi. Bu, bize Yunan düşüncesinin değiştirilmiş bir görünümüne hem mekân hem zaman olarak ona oldukça yakın farklı bir bölgeden bakarak ulaşabileceğimizi ima eder. Ayrıca İslam felsefesi, Yunan düşüncesinin tek başına ele alınmasından ya da kazanımlarını çağdaş 20. yüzyıl düşüncesiyle karşılaştırılmasından ziyade, yeni bir ışığın altında onun belirli yönleri ve sınırlamalarını görebileceğimizi bize göstermektedir. Dahası, yalnızca ilgi çekici Yunan eserlerini incelemenin yanında, atalarımızın ve bizlerin yaşadığı modern dünyadan bahsetmeden, bu eserlerin tarihte yaşamış diğer medeniyetlere olan etkisi de her zaman klasik filologların ilgi alanı içerisinde olmuştur. Yunanlıların büyük eserlerinin göz alıcı özelliklerinden biri de onların kendi topraklarından ayrılıp farklı zamanlarda ve farklı milletler tarafından asimile edildiğinde dahi yaşayabilmeleri, onların hayat üzerine bakış açılarını ve hâkim olmak için güçlerini genişletebilmeleridir. Bunlar şiir için de bu yazıda bahsini ettiğimiz felsefe için de geçerlidir. Klasik filologlar Yunanistan ile Roma'yı karşılaştırmaya ve Romalıların yaşamı göz önünde bulundurularak Yunanistan'ın sınırları ile büyüklüğünü daha iyi anlamaya alışkindirler. Böylelikle onlar, Yunanlılara hem derinden bağlı olduklarını hem de farklı olduklarını gösterirler. Yahudi ve Hristiyan geleneklerine ve Yunan hayat biçimine eşit derecede ilgi duyan, Peygamberlerin yanı sıra Platon'u da anlamaya hazır olan bilim adamlarını bulmak son zamanlarda daha az sıradışı bir hale geldi. Birileri tarihsel koşullar altında hayat tarzımızın iki yönlü köklerini anlamaya çalışmanın ve yaşadığımız bu sıkıntılı çağa uyum sağlamanın muazzam görevini akla getirse de hala bu kişiler çok azdır. Bunun ötesinde, Antik Yunan ve Latin düşüncesi ile ilgilenen araştırmacılar Cicero'yu yalnızca kayıp Helenistik felsefenin kaynağı olarak görerek ve felsefi kişiliğini gözardı ederek, bir Platon kadar olmasa da Platoncu olan bu Roma hümanistini küçümserken, zamanın geçtiğini düşünüyorum. Horatius³⁴ ve Sappho'nun³⁵, Vergilius³⁶ ve Homeros'un³⁷ arasındaki farklardan hepimiz haberdarız, ancak

³⁴ Quintus Horatius Flaccus (MÖ. 65- MÖ. 8): İmparator Augustus döneminde yaşamış Romalıların en önemli şairlerinden biri. (ç.n.)

³⁵ Sappho Lesbos (MÖ 630- MÖ. 580): Lesbos adası doğumlu kadın, Antik Yunan lirik şairi. (ç.n.)

³⁶ Publius Vergilius Maro (MÖ. 70- MÖ. 19): Romalı şair. En önemli eseri Roma İmparatorluğu'nun destanı olan Aeneis'tir. (ç.n.)

Horatius ile Vergillius'un çok iyi şairler olduğu konusunda hiç kimsenin itirazı olmayacaktır. Kilise Babaları'na gelince, onların Yunan ve Roma putperest filozoflarına olan minnetlerini ortaya çıkarmak için hala çok daha fazla araştırma yapılmalıdır ve kendi başarılarını takdir etmeme tehlikesi, Hristiyan olmayan seleflerine borçlu olduklarını gözden kaçırma riskinden daha az gerçek gibi gözüküyor. Uzman bir klasik filolog dâhil hiç kimse yalnızca Herakleitos'un eserinin bir bölümünde yer alan hatırı sayılır miktardaki fragmanları yüzünden Hippolytos üzerine çalıştığını asla itiraf etmez. Bu yüzden Yunan felsefesini daha iyi bir şekilde anlamak için Arap filozofların önemine uzun uzadıya değindikten sonra şu anda vurgulamam gereken şey, onların (Arap filozofların) Romalılar, Yunanlılar ve Antik dönem Roma Hristiyanları gibi kendi başına anlaşılması gereken bir hakka ve layık bir iddiaya sahip olduklarıdır. Kesinlikle öyleler. Arap filozoflar, antik düşünce için bir kaynak olmasının yanı sıra İslam dünyasını seven kimse için de sesini yükseltmesinde yardımcı olacak kişilerdir. Bir klasik filolog, eğer kendi zamanlarında ve farklı dünyalardaki problemleri daha derin bir şekilde anlamak için dürüst ve yoğun bir gayretle çeşitli esasları ve farklı nitelikleri olan Yunan düşüncesini İslam filozoflarının nasıl kullandıklarını görmek istemezse; dini hakikat ile felsefi anlayışın sorunlarını analiz etme çabası içerisine girerse; kalbin akletmesine dayanan bir din ile Tanrı'yı ölümsüz bir adam olarak gören din arasında bir sentez yapma girişiminde bulunmaya çalışırsa; Yunanlılara ve Müslümanlara nihayetinde başarısızlıkla sonuçlanacak anlamsız görünen bir şey için nedenler önermeye kalkışırsa kendi alanına ihanet etmiş olur. Tüm bu talepler yalnızca bizim için değildir, çünkü "homo homini res sacra."³⁸ sözü insan toplumlarında geçerli olan bir şeydir. Ayrıca bu, insan hayatının diğer yollarını ve dolayısıyla İslam gibi kendi uygarlığımıza yakın olan ancak pek çok açıdan farklılıklar taşıyan medeniyetleri anlamak için önemlidir.³⁹ İslam düşüncesi yalnızca bu makalede esas olarak bahsedilen araçlar için değil, Yunan sahnesine hakim olan Platon, Aristoteles ve Plotinos gibi büyük filozoflar üzerinde de ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

Averroes, *Tahafut al-Tahafut translated from the Arabic with Introduction and Notes*, drl. S. Bergh, Londra 1954.

Badawi, Ahmed, *Aristû 'inda-l- 'Arab*, Kahire 1947.

³⁷ Homeros: Eski Yunan dünyasının en önemli ozanlarından biri. İlyada ve Odysseia destanlarının yazarı olarak kabul edilir. Homeros ve diğer şairler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Güler Çelgin, *Eski Yunan Edebiyatı*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1990. (ç.n.)

³⁸ "İnsan insan için kutsaldır." anlamında Latince bir deyiş. (ç.n.)

³⁹ Krş. Örneğin Averroes, *Tahafut al-Tahafut translated from the Arabic with Introduction and Notes*, drl. S. v. d. Bergh, Londra 1954 – *The History of Philosophy, East and West*, bölüm. 32 : *Islamic Philosophy*, Londra 1953.

- *Mantiq Aristu I-III*, Kahire 1948-1952.
- Bergsträsser, Gotthelf, *Hunain ibn Ishâq, Über die syrischen und arabischen Galenübersetzungen*, Leipzig 1925.
- Bouyges, Maurice, “Bibliotheca Arabica Scholasticorum”, *Serie Arabe* 5, Beyrut 1952, ss. 39-305.
- Gabrieli, Francesco, *Alfarabius Compendium Legum Platonis*, Plato Avabus III, Londra. 1952.
- Georr, Khalil, “Les Categories d’Aristote dans leurs versions syro-arabes”, Beyrut 1948, ss. 205-250.
- Kraus, Peter –Walzer, Richard, *Plato Arabus I*, Londra 1951, ss-102-118; 41-68.
- Margoliouth, David Samuel, “Remarks on the Arabic Version of the Metaphysics of Theophrastus”, *Journ. of the R. Asiatic Society*. Londra 1892, ss. 202-225.
- Neugebauer, Otto, *The Exact Sciences in Antiquity*, Princeton 1952.
- Pines, Scholomo, “Archives d’histoire doctrinale et literaire du moyen age”, 1959, ss. 295-299.
- Ritter, Helmut - Walzer, Richard, *Studi su al-Kindi II*, Acc. dei. Lincei, Roma 1938
- Rosenthal, E. (1958). *Averroes’ Commentary on Plato’s Republic*, Cambridge University Press, Cambridge 1958.
- Rosenthal, Franz – Walzer. Richard, *Alfarabius De Platonis philosophia*, Plato Arabus II, Londra 1943.
- Rosenthal, Franz, “From Arabic Books and Manuscripts V”, *Journal of the American Oriental Society* 75, 1925, ss. 16-18.
- Ross, William David, The works of Aristotle XII, 1952, ss. 23-26. van den Bergh, Tahafut al-Tahafut, Londra 1954.
- Ross, William David – Fobes, Francis Howard, *Theophrastus’ Metaphysics*, Oxford 1929.
- Yahya İbn Adi, *Rasa’il al-bulagha*, 3rd edition, Kahire 1946.
- Walzer, Richard, “Un frammento nuovo di Aristotele, Stud. Ital. Filol. Chss.”, 1937, N. S. 14.
- “Fragments Graeca in litteris Arabicis” I. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1939, ss. 407-22.
- *Galen on Medical Experience*, Londra 1944.
- “A Diatribe of Galen”, *Harvard Theological Review*, 1954, ss. 243-254.
- “New Light on Galen's Moral Philosophy”, *Class. Quart.* Londra 1949.
- “Some Aspects of Miskawaih’s Tahdhib al-Akhlâq”, *Scritti in onore di G. Levi della Vicda*, Roma 1958.